

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Мельничук О.І.,

*аспірантка Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України*

**ВСЕСВІТНЯ КУЛЬТУРНА І ПРИРОДНА СПАДЩИНА
В КОНТЕКСТІ КОНЦЕПЦІЇ ЗАГАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ**

В доктрині та в міжнародній практиці за останні роки знайшла своє місце концепція загальної спадщини людства, основною ідеєю якої є раціональне використання об'єктів, що представляють собою цінність для всього людства, міжнародною спільнотою та їх охорона для майбутніх поколінь. Концепція відноситься до просторів та ресурсів, які за своєю природою не можуть знаходитися під суверенітетом тої чи іншої держави. Невизначеність правового змісту концепції загальної спадщини людства виявилася в ході обговорення протягом 50-х – 60-х років правового статусу просторів за межами національної юрисдикції, коли були запропоновані різні критерії віднесення об'єктів до загальної спадщини людства. З них тільки Місяць та інші небесні тіла (надалі – Місяць), а також Міжнародний район морського дна (надалі – Район) отримали загальноновизнаний статус загальної спадщини людства. Віднесення інших об'єктів до загальної спадщини людства фактично залишається думкою окремих юристів. Тому концепцію загальної спадщини в науковій літературі розглядають в трьох змістах: у вузькому, розширеному і широкому. У вузькому розумінні – це визначені в універсальних договорах як загальна спадщина людства Місяць і Район¹. До загальної спадщини людства (у розширеному змісті) віднесені також відкрите море, відкритий космос і Антарктика, виходячи з міжнародного звичаю і доктрини. Крім цих об'єктів, згідно з поглядами деяких науковців і на основі багатьох міжнародних документів (широкий зміст), загальна спадщина людства включає також культурну і природну спадщину², генетичну спадщину³ і різноманітні ресурси; існують спроби поширити концепцію загальної спадщини людства і на світові продовольчі ресурси⁴ тощо. Просторова характеристика останньої групи об'єктів не може визначатися як перебування повністю за межами національної юрисдикції, або взагалі не має значення, але ці об'єкти характеризуються значною цінністю для сучасних і майбутніх поколінь людства.

Розвиток цієї концепції відбувався паралельно з окресленням комплексу міжнародно-правових норм, які складають інститут загальної спадщини людства. Як інститут міжнародного права загальна спадщина людства охоплює комплекс норм, спрямованих, перш за все, на регулювання діяльності держав в просторах з міжнародним режимом спільного користування. Концепція загальної спадщини людства була сформована також принцип міжнародного права замість раніше прийнятого принципу “нічийної території” для визначення правового режиму в сферах, що знаходяться чи можуть знаходитись в спільному користуванні. Російський

¹ Радзівіл О.А. Проблеми і перспективи концепції спільної спадщини людства в сучасному міжнародному праві: Дис... канд. юрид.наук: 12.00.11. – К., 2000. – С.6.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Клименко Б.М. Общее наследие человечества (международно-правовые вопросы).- М., 1989. – С. 34.

дослідник Б.М. Клименко визначив загальну спадщину людства як принцип сучасного міжнародного морського та міжнародного космічного права⁵. Професор Еразмського університету П. Маланчук також вважає, що правовий режим окремих територій “змальовується як аналогічний” статусу інших територій, за винятком окремих спеціальних правил, що дає підстави говорити про принцип загальної спадщини людства⁶. Деякі автори, визначаючи цю концепцію “новим принципом міжнародного права”, в той же час вважають, що цей принцип знаходиться ще в умовах, скоріше, *lex ferenda* (майбутнього права), ніж *lex lata* (діючого права). Російський професор І.І. Лукашук пропонує сукупність принципів і норм, що визначають основи правового режиму міжнародних просторів і ресурсів, які знаходяться в розпорядженні міжнародного співтовариства в цілому, визначати як право загальної спадщини людства. При чому автор обумовлює, що це є не галузь міжнародного права, а “скоріше загальна частина ряду сучасних галузей права”⁷ – міжнародного морського, міжнародного космічного, міжнародного екологічного права та інших.

До сьогоднішнього дня, незважаючи на суттєвий інтерес та значні дослідження, що проводяться науковцями всього світу, до проблеми загальної спадщини, “правове наповнення цього принципу досі залишається розпливчастим”⁸. Причиною цього, як вважає П. Маланчук, є невизначеність правових наслідків, що впливають з цього принципу, а також, на думку окремих авторів, наявність у принципі рис звичаєвого права. Схожі погляди поділяє і французький науковець Ш. Ода, зазначаючи, що ця концепція є настільки туманною, що винятково важко вивести з неї певний чіткий правовий режим⁹. На думку іншого француза Жана Тускоза, концепція спільної спадщини “не має юридичного характеру, вона не закріплена позитивним правом, а вміст цієї спадщини є невизначеним”¹⁰. Дійсно, відсутність єдиного правового підходу в концепції загальної спадщини людства дає підстави вважати його “суперечним і розпливчастим політичним принципом”¹¹.

Труднощі у визначенні поняття загальної спадщини людства обумовлюються тим, що воно є нововведенням останніх років і не має чіткого змісту, яке було б встановлене в теорії або практиці міжнародного права. В таких умовах застосування поняття загальної спадщини людства в міжнародних документах без будь-яких доповнень, пояснень чи визначень не може само по собі нести певних прав або обов’язків для держав, звідси необхідна юридична розробка цього поняття. Разом з тим необхідно, щоб терміни в текстах міжнародних договорів, що стосуються загальної спадщини, на різних мовах не викликали суперечливого тлумачення у зв’язку з їх належністю до різних систем права або не співпадаючими лексичними значеннями на різних мовах¹². В міжнародній практиці повинно бути закріплено його тлумачення договірною визначенням з тим, щоб воно стало єдиним для всіх держав і не викликало ніяких колізій. Загальновизнаного визначення загальної спадщини поки що не існує ні в теорії, ні на практиці. В той же час теоретична концепція загальної спадщини людства має досить багато варіацій.

⁵ Там само. – С. 9.

⁶ Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Эйкхерстом / Пер. з англ. –Х., 2000. – С. 290.

⁷ Лукашук И.И. Международное право. Особенная часть: Учебник. – М., 2001.- С. 103.

⁸ Маланчук П. Вказ. праця. – С. 290.

⁹ Цит.: Sh. Oda. Possible Future Regime of the Sea-Bed Resources.- “Symposium of the International Regime of the Sea-Bed”. Rome, June 30 – July 5, 1969, p. 8.

¹⁰ Тускоз Ж. Міжнародне право. – К., 1997. – С. 277.

¹¹ Маланчук П. Цит. праця. – С. 291.

¹² Евинтов В.И. Многоязычные договоры в современном международном праве. – К., 1981. – С. 39.

В російській мові поняттю “спадщина” відповідають два терміни “наследство” і “наследие”, значення яких суттєво відрізняється. Термін “наследство” в українській мові означає спадщину в цивільно-правовому сенсі (більш вузьке, юридичне значення) і має обмежений зміст. Терміном “наследие” охоплюються матеріальні цінності, а також явища духовні, отримані від попередніх епох, від попередніх діячів. В цій роботі термін “спадщина” буде використовуватись в другому розумінні. Зокрема, спадщина культурна – це сума всіх культурних досягнень певного суспільства (історичні та культурні цінності, історичний досвід, традиції, звичаї, побут і т.д.), що отримані від попередніх поколінь і які зберігаються в суспільній пам’яті з метою використання їх для подальшого розвитку наступних поколінь людства¹³. Поняття спадщина (“наследие”) є винятково широким. Це, з одного боку, утруднює чітке визначення змісту концепції загальної спадщини, а з іншої сторони, дає можливість вкладати найрізноманітніший зміст, поширювати цю концепцію на простори (території) за межами національної юрисдикції і на природні ресурси цих просторів; на ресурси матеріальні і нематеріальні, як на наявні, так і на ті, що можуть виникнути у майбутньому. Досліджуючи поняття “спадщина”, український дослідник О.А. Радзівілл приходять до висновку, що воно має достатньо визначене правове значення і безпосередньо відноситься до проблеми збереження для майбутніх поколінь найвищих людських цінностей, включаючи можливості їх захисту, примноження і подальшого розвитку. Багатозначність терміну “спадщина” дає можливість застосовувати його до різних явищ, зазначає російський науковець Р.В. Деканозов¹⁴. Для того, щоб поняття “загальна спадщина” було дієвим і відповідало потребам міжнародного товариства, необхідно конкретизувати його правовий зміст, оскільки в міжнародному праві необхідно оперувати чітко визначеними і розмежованими поняттями.

В численних міжнародно-правових актах та в науковій літературі використовуються такі терміни: “загальна спадщина людства”, “спільне надбання людства”, “загальнолюдське надбання”. В першоджерелах використовується термін “common heritage of mankind” (російською – “общее наследие человечества”), що на українську перекладається як “загальна спадщина людства” або “загальна спадщина людства”. Суттєвої різниці при розгляді цієї концепції у термінах немає. Але термін “common” (по-російськи “общий” або “всеобщий”) залежно від контексту перекладатиметься як “спільний” або “загальний” відповідно. “Спільний” означатиме участь більшості держав та суб’єктів міжнародного права, “загальний” означатиме участь всіх держав та суб’єктів. Враховуючи надзвичайну важливість концепції для всіх держав – економічно розвинених та тих, що розвиваються, сучасних і майбутніх поколінь всього людства, доцільно вживати термін “загальний”. В російському варіанті прийнятною є назва концепції як “общее наследие человечества”, що відповідає українському “загальна спадщина людства”. Термін “загальнолюдське надбання” не є прийнятним в міжнародно-правових документах, але широко поширений в науковій літературі. Поняття “спільне надбання людства” можливо віднести лише до частини загальної спадщини людства¹⁵. Сам термін “спадщина” в згаданій концепції за своїм значенням є ближчим до терміна “надбання”, ніж до “спадщини”. Тому на думку професора Колодкіна, термін “спадщина” слід тлумачити як “надбання”. Хоча в міжнародних документах, а саме в протоколах підготовчого комітету по морському дну, ці терміни застосовуються як взаємозамінні. В цій роботі вищезгадані терміни вживаються як взаємозамінні.

¹³ Хоруженко К.М. Культурология. Энциклопедический словарь. – Ростов-на-Дону., 1997. – С. 328.

¹⁴ Деканозов Р.В. Общее наследие человечества // Советский ежегодник международного права. – М., 1981.- С.144.

¹⁵ Радзівілл О.А. Цит. праця. – С. 39.

В цілому поняття “загальна спадщина людства” поєднує принципи спільного володіння, що збереглися від додержавних суспільних відносин з принципами регулювання інститутів власності і суверенних прав, що характерні для історії держави і права. Таке поєднання надає концепції надсучасне значення як системі збереження вічних цінностей, і на її основі може розвиватися цілісна науково обґрунтована і прогнозована система міжнародно-правового і національного регулювання діяльності суб’єктів міжнародного права щодо до об’єктів загальної спадщини людства¹⁶.

Поняття загальної спадщини людства в сучасному розумінні виникло в другій половині ХХ століття. Вперше воно було згадане в резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 13 грудня 1963 р. Згодом його було включено до статті 1 Договору про космічний простір 1967 р., яка вживає власну термінологію, зазначаючи, що дослідження та використання космічного простору є спільним надбанням всього людства. Виразніше посилається на принцип загальної спадщини стаття 11 Договору про Місяць. У статті 4 того самого договору ці два поняття об’єднуються. Згідно з цією статтею дослідження та використання космічного простору “є надбанням усього людства і здійснюються на благо та в інтересах усіх країн, незалежно від ступеня їхнього економічного або наукового розвитку”. Основні ідеї концепції “загальної спадщини людства” вперше були висунуті президентом США Джонсоном у 1966 році, а потім – представником Мальти А. Пардо на 12 сесії Генеральної Асамблеї у 1967 році. Морське дно та його ресурси пропонувалось проголосити загальною спадщиною людства на основі таких принципів регулювання: непривласнення цього дна жодною державою, експлуатація ресурсів дна згідно з принципами Статуту ООН, врахування інтересів всіх країн, створення спеціального органу, який би здійснював функцію опікуна від імені всіх країн над цим дном. Ця концепція знайшла своє відображення в Декларації про принципи, що визначають дно морів та океанів і його надра за межами дії національної юрисдикції, прийнятої Генеральною Асамблеєю в 1970 р., де дно і його надра “за межами національної юрисдикції” розглядаються “загальна спадщина людства”. Поняття загальної спадщини людства знайшло відображення також в Декларації принципів, що регулюють режим дна морів і океанів і його надр за межами національної юрисдикції 1970 р., хартії економічних прав і обов’язків держав 1974 р., Конвенції по морському праву 1982 р., Угоді про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах 1979 р. Але в згаданих вище міжнародно-правових актах відсутнє визначення цього поняття як правової категорії. Норвезький науковець К.А. Флейшер зазначає, що термін “загальна спадщина людства” належить до тих термінів, які починають використовувати, маючи доволі невизрачну уяву про те, що вони виражають¹⁷. З точки зору формальної логіки, поняття загальної спадщини людства знаходиться в стадії “визначення через перерахування”, а саме через перерахування ознак Району і Місяця, що складають зміст поняття загальної спадщини, а також через перерахування самих об’єктів, які складають об’єм поняття загальної спадщини. При цьому відсутнє узагальнене визначення цього поняття¹⁸.

Зміст концепції, на думку професора І.І. Лукашука, зводиться до наступного: загальна спадщина є надбанням міжнародного співтовариства в цілому; визначення режиму і управління здійснюються усіма державами без всякої дискримінації; використовується воно з урахуванням загальних інтересів і тільки в мирних цілях; режим користування не допускає деградації загальної спадщини; користь від використання загального надбання повинні мати всі держави і на

¹⁶ Там само. – С. 5.

¹⁷ Деканозов Р.В. Цит. праця. – С. 143.

¹⁸ Радзівіл О.А. Цит. праця. – С. 10.

справедливій основі; режим і користування загальною спадщиною враховують інтереси майбутніх поколінь¹⁹. Своє розуміння концепції загальної спадщини було дано російським науковцем Б.М. Клименком²⁰ та іншими. Український вчений Г.О. Анцелевич, досліджуючи правовий статус об'єктів спільної спадщини людства, вважає, що об'єкти, які є спільною спадщиною людства, мають такий режим:

- використання на благо всього людства;
- використання тільки в мирних цілях;
- недопустимість поширення національної юрисдикції;
- рівність прав всіх народів на використання його ресурсів;
- розумне справедливе врахування інтересів всіх народів (націй) у використанні ресурсів²¹.

В актах міжнародного права рекомендаційного характеру та роботах юристів-міжнародників до загальної спадщини людства залучаються все нові об'єкти. Їх правовий режим визначається не лише просторовими критеріями, а тому головною ознакою об'єктів загальної спадщини людства в її сучасному розумінні є їх глобальне поширення і цінність для стійкого розвитку нинішніх та прийдешніх поколінь всього людства²². Хоча, як вважають деякі науковці, поширення концепції загальної спадщини на спільні інтереси всього людства – на досягнення науки, мистецтва і літератури (які в філософському сенсі є спільним надбанням всього людства) – є “утопічним на сучасному етапі”²³. Поняття “загальна спадщина людства, як зазначає С.В. Виноградов, поширюється тільки на дно морів і океанів і його надра за межами національної юрисдикції, а також на Місяць і інші небесні тіла та їх ресурси. Концепція, на його думку, “застосовується лише до певних просторів і ресурсів в суворій відповідності з міжнародними угодами, що мають універсальний характер”. Француз Ж. Тускоз розглядає концепцію загальної спадщини як основу права на розвиток. До загальної спадщини людства автор відносить “захист людства під час війни, право міжнародного простору, зокрема Антарктики, небесних тіл, позаатмосферний простір, захист культурних цінностей, захист довкілля тощо”²⁴.

Російський професор І.І. Лукашук під загальною спадщиною розуміє простори та ресурси, що знаходяться за межами державної юрисдикції та належать міжнародному співтовариству в цілому²⁵. Автор підкреслює важливість охорони таких об'єктів для майбутніх поколінь. Під об'єктами І.І. Лукашук розуміє простори та ресурси, що знаходяться не стільки за межами державної юрисдикції, скільки “в розпорядженні міжнародного співтовариства в цілому”²⁶. Це дозволяє головним критерієм віднесення до загальної спадщини вважати “не стільки формальні просторові критерії (за межами національної юрисдикції), скільки життєву важливість для всього людства об'єктів його спільного використання”²⁷.

Найбільш адекватними та прийнятними, на нашу думку, на сучасному етапі розвитку цивілізації та виникнення якісно нового порядку міжнародних відносин є погляди французького

¹⁹ Лукашук І.І. Вказ. праця. – С. 101.

²⁰ Клименко Б.М. Вказ. праця. – С. 91-92.

²¹ Анцелевич Г. А. Международно-правовой статус и режим использования морских объектов общего наследия человечества. Перспективы развития в порядке de lege ferenda: Монография.-К., 2002. – С. 112.

²² Радзівіл О.А. Вказ. праця. – С.1.

²³ Клименко Б.М. Вказ. праця. – С. 35

²⁴ Тускоз Ж. Там само.

²⁵ Лукашук І.І. Там само.

²⁶ Там само.

²⁷ Радзівіл О.А. Вказ. праця. – С. 81.

науковця А. Кісса. Вчений пропонує розглядати загальну спадщину людства як певну категорію, що включає в себе два компоненти: відкрите море, космос, повітряний простір над територіями за межами національної юрисдикції, Антарктику; природні та культурні блага, що мають видатну цінність для всього людства²⁸.

Згідно з чинними нормами міжнародного права поняття “загальна спадщина людства” також включає об’єкти матеріальної культури і духовні цінності людства. Зокрема, в ст. 1 Декларації принципів міжнародного культурного співробітництва 1966 р., зазначено, що “всі культури є частиною загального надбання людства”²⁹. Важливе значення для подальшого розвитку концепції загальної спадщини в сфері культури та навколишнього середовища мала Конвенція про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини” 1972 р.³⁰ В тексті Конвенції 1972 р. в декількох місцях вживається поняття “загальна спадщина людства” (преамбула, ст. 6). Цей документ став ідеологічною основою розвитку концепції загальної спадщини людства в 70-і роки ХХ століття.

Основний зміст концепції всесвітньої культурної та природної спадщини полягає у тому, що 1) повністю визнається та поважається суверенітет держави, на території якої розташовані ці об’єкти, і на них повністю поширюються суверенні права та положення національного законодавства; 2) виявлення, охорона, зберігання, популяризація всесвітньої спадщини в першу чергу накладається на державу, на території якої розташований об’єкт; 3) міжнародне співтовариство зобов’язане співробітничати для охорони об’єктів спадщини, надаючи допомогу відповідній державі, на її прохання; 4) держави зобов’язуються не вчиняти будь-яких дій, які б могли завдати прямо або посередньо шкоди культурній і природній спадщині.

Серед науковців існує і багато противників поширення концепції загальної спадщини на об’єкти всесвітньої спадщини. Зокрема Б.М. Клименко вважає, що поняття “всесвітня спадщина людства” схоже на “загальну спадщину людства” лише за назвою, але не за суттю. Але тут же автор обумовлює, що схожість проявляється у “спільних сутнісних елементах – в обох випадках мова йде про міжнародно-правове регулювання використання загальнолюдських цінностей”³¹. У випадку з всесвітньою спадщиною йдеться, на думку Б.М. Клименка, про охорону загальнолюдських цінностей від руйнування та знищення, а у випадку з загальною спадщиною – суто про експлуатацію природних ресурсів людства. Але, на наш погляд, всі об’єкти загальної спадщини – Місяць чи морське дно, Антарктика чи навколишній простір, культурні та природні цінності вимагають бережного ставлення, охорони від негативного впливу багатьох чинників, в тому числі і антропогенного. Зважаючи на виняткову цінність для людства певних об’єктів, доцільно визначити і основні ідеї щодо їх подальшого збереження всім міжнародним співтовариством. Цим і обумовлюється необхідність закріплення єдиного правового підходу до охорони, збереження та відтворення всіх об’єктів загальної спадщини.

Таким чином, в міжнародних документах доцільно визначити певний правовий режим об’єктів загальної спадщини, який повинен відповідати єдиним принципам і по суті справи, і

²⁸ Цит.: Kiss, A.-C., ‘La notion de patrimoine commun de l’humanité’, Recueil des cours de l’Académie de droit international, The Hague, 1982, vol. 175, II, p. 103-256.

²⁹ Україна в міжнародно-правових відносинах. Кн.2: Правова охорона культурних цінностей / Відп. ред.: акад. НАН України Ю.С. Шемшученко та д-р юрид. наук В.І.Акуленко. – К., 1997.- С. 233.

³⁰ Там само.

³¹ Клименко Б.М. Цит праця. – С. 33.

по юридичній техніці. Звичайно, правовий режим об'єктів, що знаходяться під суверенітетом держав, повинен мати відмінності, що обумовлені особливими правами таких держав. Якщо на об'єкти загальної спадщини не поширюється національний суверенітет, то об'єкти всесвітньої спадщини перебувають під суверенітетом держави, на території якої вони розташовані. Суверенітет держави згідно з концепцією всесвітньої спадщини, втіленої в Конвенцію 1972 р., в такому випадку набуває іншого змісту. Але, як зазначає український науковець В.І. Акуленко, Конвенція про охорону всесвітньої спадщини 1972 р., не розв'язала всіх проблем³². Зокрема, як вважає вчений, не відпрацьовано на міжнародному рівні інститут відповідальності держав за спричинення пошкоджень культурної спадщини інших народів, а також взяття ними превентивних зобов'язань для упередження руйнувань пам'яток культури, усунення загрози щодо них та інші.

³² Акуленко В.І. Формування міжнародно-правової позиції України в охороні культурних цінностей / Суверенітет України і міжнародне право / За ред. В.Н. Денисова, В.І. Євінтова. – К.: Манускрипт, 1995. – С. 319.